

İKTİSATÇI İÇİN BİRKAÇ DÜŞÜNCE (*)

Bilsay KURUÇ

1

İktisadın gelişmesinde son elli yılın bazı özellikleri var. Buna belki 'gelişme' değil de, yaygınlaşma demek daha doğrudur. Son elli yıl, dünyada olduğu kadar Türkiye'de de iktisadı yepyeni bir ilgi, düşünce ve iş alanı olarak besleyip büyütüştür. İktisat yaygınlaşırken, iktisatçının kimliği tanımlanmaya, profili çizilmeye başlanıyor. İktisatçının kutsallaştırılma derecesinde önemsendiği, her sorunu çözecek silahlara sahip olduğu gibi kanıların yaygınlaştığı da oluyor, arkasından bıyık altından gülündüğü, hatta kendisiyle açık açık alay edildiği de.

Tarihten destek alarak herhalde şunu söyleyebiliriz : İktisatçı, yerini ve kimliğini sanayi demokrasisinde bulmuştur. Uğraştığı sorunlar da, esasta sanayi demokrasisinden türemiştir.

Sanayi demokrasisi iktisatçının birçok şeyi somutlaştırmasını sağlıyor. Yunan kentlerinin demokrasisi, bugün içinde yaşanabilir olmaktan çok, sanki bir değerli başlangıç ve hatta antik değer taşıdığı için makbuldür. O, herkesin birbirini yakından tanıyabildiği, tartabildiği ölçekte bir sosyal ve siyasal düzendir, herkes için en iyisidir. Eşitlik ve adaletin gerçekleştirilebildiği ortamdır. Yunan kent demokrasisi, o günlerin erişilebilir hedefi, sonraları da dillere destan olmuştur.

(*) Bu yazı Sadun Aren'e Armağan kitabından alınmıştır. (Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları -8 Ankara 1989 Sayfa 311-334)

Fakat, toplumlar mücadeleli ve sancılı biçimde gelişmeye başladıktan sonra, artık Yunan kentlerinin dünyasına (küçük ölçeğine) dönmek olanaksızdır. Demokrasi, yüzyıllar sonra başka bir potada, sanayiın getirdiği bir işbölümü ve sınıflar dünyasında aranacaktır. Sanayi demokrasisinde birbirini tanıyacak, tartacak olanlar kişiler değil, sınıflardır. İşin ölçeği büyümüş, niteliği değişmiştir. Bu değişikliği, gelecek yıl törenlerle kutlanacağı anlaşılan 200 yıllık Fransız Devrimi simgeler.

Sınıfların birbirini tanınması, kişilerin tanınmasından başkadır. Daha çetin, daha girittir. Burada ortaya çıkan sorunların önemli bölümü ekonominin sorunlarıdır. Bunların çözümü zaman alır. Sanayi demokrasisinin başlangıcını 200 yıl geri götürebilsek de, ekonomik hakların kurumlaşmasını dünyada olsa olsa 50 yıl geriye götürebiliyoruz.

2

Ekonomik haklar, şüphesiz içiçe geçmiş gelişmelerin ürünüdür. Ancak, bu karmaşık gelişmelere biçim vermek ve ortaya eskisinden farklı yepyeni bir tablo koymak apayrı bir iştir. Yüzyılımızda, iktisatçının onur belgesi diye birşey aramak gerekirse, onu bu noktada bulabiliriz. KEYNES'in (ve bizim iktisatçılarımızın nedense görmezlikten geldikleri KALECKI'nin) katkısı bu olmuştur. KEYNES, 1930'lardan sonra sanayi demokrasilerinin ve Avrupa siyasal kültürünün payandası olarak ortaya çıkmıştır. Terim olarak 1930'larda FRISCH'in icat ettiği 'makro iktisat', ekonomik hakları kurumlaştırmak üzere doğmuş görünüyor. İktisat ('makro iktisat'la) bir bakıma yeniden doğarken, siyasal kültürü canlandırıyor ve kapitalist toplumun devletine çekidüzen getiriyor. İktisat politikası, iktisat teorisinin ilham kaynağı olmaya başlıyor (1). İktisatçı (KEYNES'in kişiliğinde), adeta entellektüelce bir 'New Deal'i gerçekleştirmiş oluyor. Sanayi demokrasisi, tıkanıdığı noktada yeni bir entellektüel çerçeve kazanıyor.

Bu demokrasi çerçevesi iktisatçıyı ön plana çıkarıyor. İktisatçı, bazı 'ekonomik' değişkenleri makro karar konusu yaparak ön plana çıkmıştır. Bunlar arasında yatırım ile istihdamı en başta saymak doğru olur. Yatırım, kapitalist toplumda artık biraz devletin işi olmaya başlamıştır. Ama, daha önemlisi is-

(1) J. STEINDL, "Reflections on the present state of economics," *Monthly Review*, February 1985.

tihdamdır. Çünkü, yeni çerçeve, istihdamın bir makro değişken olarak kabulünün de ötesinde, kapitalist topluma ‘tam istihdam’ hedefinin verilmesiyle çizilebilmektedir. İngiltere’nin II. Savaş’taki *Beveridge* planı ile başlayan kabulleri ve Amerika’nın 1946 tarihli *Employment Act*’i bunun kanıtlarından-
dır. Tam istihdam noktası, ekonomik hakların kurumlaşmasına başlangıç ol-
maktadır. Kapitalizm, “yedek işçi ordusu”nu kurumlaştırmak yerine, herke-
sin çalışabileceği ve hak sahibi olabileceği bir konuma gelmek istemektedir.
Böylece, ekonomik haklar bir sosyal ve siyasal örgütlenme üzerine oturmak-
ta, güvenceye bağlanmaktadır. Devlet de, bu yeni çerçeveye göre düzenlen-
mekte, adını bile ‘Refah devleti’ olarak değiştirmektedir. Bu önemli girişim-
de, iktisatçının, geçmişinde hiç olmadığı kadar büyük payı olmuş görünüyor.
(Yada biz iktisatçılar bunu böyle görmekten hoşlanıyoruz.)

3

Türkiye’ye bakış için de bu çerçeve yararlı olabilir. Bazı gelişmeleri net-
leştirmemizi sağlayabilir. Türkiye, son elli altmış yıl içinde daha belirgin gö-
rülebilir sanayi hamlelerine girişmiştir. 1930’lar, sanayileşmeyi ana hedef
olarak (ve daha sonra pek görülmeyen bir tutkuyla) ilân etmiştir. Fakat, daha
sonraki yıllarda ülke sanayi demokrasisine erişememiştir.

Türkiye’de de, bazı değişkenler makro karar konusu olarak önem kazan-
mıştır. Bunların başında yatırım gelir. Yatırımcılık etkisini planlarla kazanı-
yor. Önce, 1930’ların sektör planlarıyla, sonra 1960’lardan başlayan makro
planlarla yatırımcılık şekilleniyor. Yatırımcılık ekonomide ‘büyümeçilik’ de-
mek oluyor. Bu, sadece ekonomiyi değil siyaseti de canlandıran bir etki gü-
cüne sahiptir. Çünkü, ekonominin büyümesi, yatırım sürecine organize bir bi-
çimde müdahale ederek (yatırımcılığı başıboş bırakmayarak) gerçekleşir. As-
lında, yatırımlarla en yakından ilgilenenler de toplumda en iyi örgütlenmiş
olan kesimlerdir. Yatırımcılıkla gerçekleşen müdahale salt plan (ve teknis-
yenlik) konusu bir iş değil, siyasetin ayarlarıyla yürütülen ve sonuçlandırılan
bir çabadır. Türkiye, bunu 1960’larda ve 1970’lerde görüp yaşadı. Hatta, si-
yasetin ayar gücü öyle tuhaf gelişti ki, Türkiye 1980’de plancılığı (ve yatı-
rımcılığı) bırakma noktasına bile geldi.

Sanayileşmeye çabalayan, fakat sanayi demokrasisine erişemeyen Türki-
ye’nin önemli eksikliği ekonomik hakların kurumlaşmasında oldukça yavaş
gitmesinden ve arada bir duraklamasından (ve gerilemesinden) doğmuş görü-

nüyor. İstihdam, Türkiye'nin makro iktisat çerçevesinde, sanayi demokrasi-
lerindeki gibi bir yer tutmamıştır. 1932'nin, yasalaşmamış İş Kanunu tasarı-
sındaki ileri nokta, 1960'lara gelinceye kadar aranmamış ve bulunmamış,
ekonomi tam istihdam hedefine yönelememiştir. Daha doğrusu, tam istihdam
hedefinin bir önemi olmamıştır. Ekonomik haklar gündeme küçük ve önem-
siz parçalar olarak gelince, yatırım ve istihdam arasında (sanayi ile demokra-
si arasında) bir senkronizasyon da doğmamış görünüyor. Bu, sanayii bir öl-
çüde geliştiren, fakat demokrasiyi içinde yaşanan (ekonomik haklara daya-
nan) bir şey değil, bir 'yön duygusu'ndan ibaret kılan bir ortam hazırlıyor.
Böyle bir ortam, yatırım sürecine müdahalede başarılı olan kesimleri kazan-
dıran, fakat işin faturasını emeğiyle geçinenlere çıkaran bir düzen yaratır.
Türkiye'de de, makro iktisatın çerçevesi zayıf kaldıkça, bu düzenin gitgide
daha yıpratıcı olduğu görülmüştür.

Sadun Aren'in, İstihdam, Para ve İktisadi Politika'sı (2), 1960'da bu or-
tamda doğuyor. Hocamız *Sadun Aren*'i kitabıyla tanıdığımız zaman, Türkiye
sanayide acemi ve küçük adımlar atıyordu. Tam istihdamı düşünmekten ve
kavramaktan uzaktı. İktisat politikası ise, henüz ham, belli belirsiz bir anla-
ma sahipti, siyasetin 'cimentalism'ine bağlanma dönemini yaşıyordu. Belki bu
nedenlerle, demokrasiyi tanımaya çalışmak, fakat kafa karışıklığı ve gerilim
içinde bunu becerememek, dönemin özelliği oluyordu.

Sadun Beyin, "İstihdam" diye başlayan kitabı, sadece 1950'li yılların so-
nu ile 60'ların Türkiye'de, makro iktisadın belli başlı noktalarını ve taşıdığı
analiz gücünü en iyi yansıtan kitabı olduğundan ötürü değil, daha çok başka
yönlerden önemlidir sanıyorum. Gerçi bu kitap, makro iktisat metinlerinin
pek ender çıktığı 1950 sonu - 1960 başında, sırf Türkçe makro iktisat kitabı
oluşundan ve o günlere kadar iktisadın taşıdığı analiz gücünden habersiz öğ-
rencilere bunu aşıladığı için önemli olmuştur ve öyle kabul edilerek bugüne
kadar geçerliliğini korumuştur. Ama, kitabın asıl önemi galiba Sadun Beyin
sahip olduğu ve bizim iktisatçılar dünyasına getirdiği 'vizyon' ürünü oluşun-
dandır. SCHUMPETER'in *History of Economic Analysis*'de dediği gibi,
"Özgürlüğe sahip iktisatçılar, işe mutlaka araştırma alanlarını kucaklayan bir
vizyonla başlarlar... Analiz çabası da, dikkatimizi çeken olgular üzerindeki
vizyonumuzun farkına vardığımız anda başlar." Sadun Beyin sadece çevre-

(2) S. AREN, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1960.

sindi yaşayanlar değil, kitabımı dikkatle okuyarak bu çevreye giriverenler de, sanırım kendisinin hem bu vizyonun sahibi olduğunu, hem de bunu başkalarıyla da paylaşmak istediğini farketmişlerdir.

4

Sadun Beyin makro iktisat dünyası (KEYNEK'inki gibi) klasikleri eleştirerek ve onların analizinin kullanışsızlığını sergileyerek başlar. Bu, 1930'lardan 1970'lere kadar makro iktisadın besmelesidir. KEYNES-KALECKI çizgisi üzerine kurulan makro iktisadın ana yöntemi, iktisat politikasını ön plana çıkararak, iktisadı politize etmek olmuştur. Bu, klasiklerin iktisat anlayışının tersidir. Klasiklerin dünyasında iktisadın öne çıkışı iktidasi depolitize etmeyi amaçlar. Bu farkı, somut olarak biz çok sonraları anlamaya başladır. Anlamaya başladığımızda., ikisinin arasındaki farkın 'akademik' birşey olmaktan çok, hepimizin bugününü ve geleceğini ilgilendiren ciddi birtarafı olduğunu da gözümüzle görmeye başlamıştık.

Klasikler (eskileri ve yenileri) hep iktisadın babası Adam SMITH'le yakınlık ve birinci dereceden akrabalık gözetirler. Bu akrabalık, görünürde özel girişimin yaratıcı ve dinamik bir potansiyele sahip olduğu ve bunun piyasaların işleyişi sayesinde oraya çıkabildiği inancına dayanır. Kişiler devletin müdahalesinden uzak olur ve kitle halinde 'otonom' laşırırlarsa, kendi ekonomik çıkarlarını gözetme 'yetenek'leri sayesinde ortaya kendi kendini sürdüren bir sistem (piyasalar sistemi) çıkar. Piyasa sisteminin, kişilerin kolektif çıkarlarını hesaba katma, kişilerin çıkarlarını bağdaştırma gibi bir amacı yoktur. Böyle birşey, piyasa sisteminin özüne aykırıdır. Kısacası, klasik çerçevede iktisat dünyası "bir özel çıkarlar dünyasıdır." Bugünün terimleriyle söylersek, bu, 'sivil toplum' dünyasıdır. Sivil toplumun otonom niteliği ve herşeyden önce gelişi, klasiklerin ekonomisinin özü olmuştur (3). "Herşeyden önce geliş", ekonominin siyasete göre değil, siyasetin bu ekonomi dünyasına göre ayarlanması demektir.

KEYNEKS'in ve onu izleyen makro iktisadın, 1930'lardan başlayarak karşı çıktığı şeyin özünü burada arayabiliriz: 18. yüzyılın düşünce sisteminde toprak mülkiyeti, kilise ve ticaret çevrelerinden oluşan sivil topluma, 19. yüzyıldan başlayarak burjuvazi bir bütün olarak katılmış ve kendisinden ön-

(3) M. DESAI, "Men and things", *Economica*, February 1986.

cekileri hemen yedeğine almıştır. Fakat, burjuvazi ile aynı zamanda sahneye çıkan bir büyük kitle (emeğiyle geçinenler) toplum içinde yer almakla birlikte, *sivil* topluma mensup olamamışlardır. Sanayi demokrasilerinin 200 yıllık geçmişinde, ekonomik hakların son 50 yıla gelinceye kadar kurumlaşmamış oluşu, bir bakıma klasiklerin kutsallaştırdığı sivil toplumun bu özünü dile getirmektedir.

Bu açıdan bakınca, 1930’larda doğan makro iktisat yerine daha iyi oturmaktadır. KEYNES’in kişiliğinde, iktisatçının entellektüel çabası, emekçileri ve orta sınıfın insanlarını da sivil toplumun kapsamına alma çabasıdır. Ekonomik hakların tam istihdamla kurumlaşma noktasına erişmesi ve öteki makro değişkenlerin buna göre ayarlanması, KEYNES’çi iktisadın kapitalist topluma ve devlete önerisidir. Bu, bir yönüyle, toplumdan gelen sözsüz bir istektir. İktisatçı bunu sezme ve keşfetme yeteneğini göstermiştir. En önemli zamanda, vizyon sahibi olduğunu kanıtlamıştır.

İktisatçı bunu ortaya atarken ekonomiyi politize etmektedir. İktisadı, mülkiyet sahipleri için harcanan çaba olmaktan çıkarmakta, devlet de buna uyum göstererek ‘refah’ programları, kavramları, uygulamaları getirmektedir. Sanıyorum, Sadun Beyin 1960 tarihli *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*’sında benzeri bir çağrı olmasa bile, makro iktisadın bu geniş anlamlı (ve önemli) işlevini herkese farketirmek isteyen bir öz vardır. Bunu, daha sonra milletvekilliğinde daha net söyler (4).

5

Klasik İktisat, Türkiye’ye 1980’li yıllarda bir çıkartma yaptı. ‘Piyasa’nın ekonomide, ekonominin de depolitize edilerek toplum düzeninde ana eksen oluşu, 1980’li yılların özelliği oldu. Bu çizgi, sanayi demokrasisinden uzaklaşmayı, ekonomik hakları dondurmaya ve geriletmeyi de birlikte getirdiği için, bir yandan demokrasiye özgü ‘yön duygusu’nu zayıflatmış, bir yandan kendi “entellektüel hesaplaşması”nı getirmiştir.

(4) “Hürriyetin garantisi özel sektörün mevcudiyeti değildir. Halkın demokratik anlayışıdır. Devlet demokratik olursa ezici olamaz. Onun için, özel sektör bu işin garantisidir, denemez. Özel sektörün hakim olduğu totaliter memleketler çoktur.” S. AREN, TBMM, 16 Şubat 1966.

Aslında, klasik iktisat, Türkiye'den önce bellibaşlı kapitalist ülkelerde de çıkartmasını yapmış, bayrağını dikmişti. II. Savaş sonrasının dünyada ekonomik gelişmeye uygun ortamında (sürekli büyüme, düşük enflasyon, önemsiz derecedeki işsizlik) iktisatçı, KEYNES'in sağladığı tacı giymiş ve 1970'lere kadar çok başarılı görünmüştür. Ancak, bu dönem kapanınca, iktisatçının çok başarısız görüldüğü (ve klasik iktisadan çıkartmasını gerçekleştirdiği) bir ortama gelinmiştir. Ne var ki, özellikle Avrupa'da, refah devleti yıllarının yaratmış olduğu birikim küçümsenemeyecek bir direnç yaratmış görünüyor. Ekonomik haklar, geniş ölçüde geri çevrilmez biçimde kurumlaştığı ve daha da geliştiği gibi, entellektüel alanda da klasik iktisadın 'piyasa' eksenini ciddi bir depolitizasyon yaratamadı. İktisatçının 1930'lardaki vizyonunu, toplum, 1980'lerde artık bir yaşama biçimi haline getirmiş ve bu çizgiyi yitirmemişti. Hatta, biraz geriye giderek bakınca daha iyi görülebilir ki, toplum, ekonominin 'otonom' işleyişi sayesinde siyasette de "en iyi"nin 'otomatik olarak' elde edilmeyeceğinin kanıtına çoktan sahipti. Daha 1951'de ARROW, *Olanaksızlık Teoremi* ile, iktisat teorisinin siyasetin (ve demokrasinin) temel sorununu çözemeyeceğini, özel çıkarlarla kamu çıkarlarının bağdaştırılmasında bu teorinin bize yardımcı olamayacağını göstermişti (5), 1951'de keşfedilmiş olan Akdeniz'i, 1980'lerde yeniden keşfe çıkmak, Avrupa'nın saf saf kanaacağı bir iş değildi.

Türkiye'de farklı bir tablo ile karşılaştık. KEYNES ve iktisadı, sadece makro politikalarda değil, düşünce alanında da unutulmuş gibi oldu. Uluslararası gelişmeleri izleyerek can kazanması gereken akademik çevreler, 1986'da *General Theory of Money, Interest and Employment*'in (1936) dünyada bir yıl boyunca 50. yılının kutlandığını ve tartışıldığını bile farketmediler. Çünkü, 1980'de 'piyasa'nın egemen doktrin olarak gündeme yerleşmesiyle birlikte, iktisat konuşmaları (karşılıklı bile yapılsa) monologlaştı. Piyasa sisteminin "erdemleri", ekonomi ile siyasetin birbirinden ayrılmasıyla, başka düşünceleri gereksiz kılan bir boyut kazandı. Piyasa ile birlikte 'sivil toplum' çizgisi de (özgün görüntüsüyle) ön plana çıktı. Siyasetin bu hareket noktasına göre yeniden şekillenmesi gerektiği (bunun eski ve 'yanlış' iktisat politikalarının bir daha "hortlaması"nı önleyeceği) yolunda görüşler geliştirildi. Hatta, klasik iktisatçıların ruhu adına, "İktisat dünyası bir özel çıkarlar dünyası halinde kurulması da, yürütülebilir ve işletilebilir ki, zaten işin esası da budur" diyen Sadun Beyin bu bilimsel eleştirisinin hesaplaşması, 1980'lerde Türkiye'de ekonomi dışı yöntemlerle bile yapıldı. Bütün bunların, Avrupa'nın siyasal kültürünü aşağı yukarı 150 yıldır almaya girişen Türki-

(5) DESAI, belirtilen yazı.

ye'de demokratik normların kapitalizmden önce gelişmeye başlamasından mı, yoksa ekonomideki büyümenin 1950'lerden sonraki hızlanması karşısında aynı normların daha yavaş gelişmesinden mi kaynaklanığı gibi büyük bir soru herhalde siyaset bilimcilerinin ilgisini bekleyecektir.

6

Yazıyı, birkaç şeyin altını çizerek bitirebiliriz. Bunlardan birincisi, iktisatçının kendi yerine ve işlevine karar vermesidir. Ana yöntem olarak ekonomiyi politize etmeyi mi, etmemeyi mi seçecektir? Bu, makro iktisat teknikleri arasında akademik bir tercih yapma konusu değildir. Topluma iktisatçının bir çalışma ve yaşama biçimi sunması davasına kadar genişletilebilecek bir şeydir. Ekonomiyi politize etmek, iktisatçıya geniş bir hareket bandı sunmaktır. Bu band, kapitalizmin daha iyi savunulması ve geliştirilmesi düşüncesinden başlayarak, üretim araçlarından yoksun emek sahipleriyle orta sınıflara bir siyaset ve ekonomi çizgisi sunma çabasına kadar uzanabilir. İktisatçı bu band üzerinde (istese de istemese de) kendine bir yer seçecektir. Ekonomiyi, siyasetten ayırma niyetiyle ön plana çıkarmak ise, iktisatçıyı bambaşka tercihlere götürecektir.

İkincisi, sanayi demokrasisinin ekonomik haklar kurumlaştığı takdirde ayakta durabileceğidir. Bu kurumlaşma, bugünün koşullarında erişilemeyecek de olsa, tam istihdamın hedef olarak kabulünün niçin önemli olduğunu kavramakla başlamaktadır. Eğer kapitalizmin gelişmesi bu hedefi erişilir kılmıyorsa, yatırımcılık devletin elinde önem kazanacaktır. Ancak, burada da dikkatten kaçmaması gereken bir nokta olacaktır : Düşük ücretli işler yaratacak biçimde işleyen bir ekonomi, sanayi demokrasisinin gelişmesine uygun zemin değildir. Sanayi demokrasisinin de bir maliyeti vardır ki, o da yüksek ücret düzeyidir.

Üçüncüsü, sanayi demokrasisine doğru yürüyebilmek, yükü iktisatçının omuzlarına bırakılacak bir çaba değildir. Siyasetçinin (yatırım süreçleri ile çok yakından ilgili olan karar sahibinin) sorumluluğu gitgide artacaktır. Yatırım süreçlerinin yarattığı siyaset adamı ekonomik haklarla ne kadar ilgili olacaktır? Eğer sadece ekonomi öne, siyaset (bir parçasıyla da olsa) arkaya alınırsa, ekonomiyi yeterince politize etmek zorlaşır. Emekçiler ve orta sınıf (yani, toplumun çoğunluğu)'sivil toplum'un dışına doğru sürüklenirler. O da makro iktisattan (ve iktisatçıdan) vizyon beklemeyen, kalıbı ayrıca dökülmüş hazır bir çerçevedir.